

Дмитро Борилюк

ВОЛОДІННЯ КОСТЯНТИНА ІВАНОВИЧА ОСТРОЗЬКОГО У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ВОЛИНІ

Стаття присвячена дослідженню маєткових володінь К. І. Острозького у Південно-Східній Волині, які він здобув шляхом військової вислуги у Великому князівстві Литовському; шляхом успадкування, а також шляхом купівлі. Проаналізовано діяльність К. І. Острозького, спрямовану на покращення економічного життя та торговельних відносин у своїх володіннях на території Південно-Східної Волині.

Ключові слова: Костянтин Іванович Острозький, Олександр I, Сигізмунд I, великокнязівський привілей.

Статья посвящена исследованию поместных владений К. И. Острожского в Юго-Восточной Волинии, которые он получил путем военной выслуги в Великом княжестве Литовском; путем наследования, а также путем покупок. Проанализировано деятельность К. И. Острожского, направленную на улучшение экономической жизни и торговых отношений в своих владениях на территории Юго-Восточной Волинии.

Ключевые слова: Константин Иванович Острожский, Александр I, Сигизмунд I, великокняжеская привилегия.

The article is devoted to research of possessions of K. I. Ostrogskiy in South-East Volhynia, which he got by the military qualifying in the Great duchy Lithuanian; by an inheritance, and also by a purchase. Activity by K. I. Ostrogskiy, directed on the improvement of economic life and point-of-sale relations in the domains on territory of South-East Volhynia is separately analyzed.

Keywords: Kostyantyn Ivanovich Ostrogskiy, Oleksandr I, Sigizmund I, the privilege of grand duke.

Князівському роду Острозьких присвячено чимало праць як вітчизняних, так і польських дослідників. Проте істориків в першу чергу цікавила участь кн. Острозьких у політичних подіях того часу. Тож якщо роль князів у політичному, військовому, культурно-релігійному житті України знайшла своє місце в історичній літературі, то їхній

вклад в економічний розвиток власних земель майже не розглядався. Відтак, незважаючи на значну історіографічну традицію, деякі аспекти їхнього життя та діяльності, серед яких, насамперед, економічна діяльність та практичні зусилля по загосподаренню своїх земель, залишаються на сьогоднішній день мало вивченими.

Військова за суттю, зовнішніми проявами та часом життєдіяльності Костянтина Івановича Острозького фактично й спричинила формування його образу як звитязного воїна. Всі інші сторони діяльності князя були витіснені на другий план. Виняток становлять лише його справи на користь православної церкви. "В тіні" залишилася й досить важлива для самого домену Острозьких господарсько-економічна складова діяльності князя, яка стосувалася примноження маєтків та здобуття нових привілеїв. Власне, саме К. І. Острозький був головним засновником майнової потужності Острозького домену. За підрахунками І. Ворончук, за життя князю вдалося долучити до своїх маєтків завдяки вислугі, успадкуванню та купівлі близько 300 маєтків, більшість яких знаходились у Волинському воєводстві [2, с. 64].

Мета даної статті полягає в аналізі маєткових володінь, які отримав К. І. Острозький на території Південно-Східної Волині, а також (відповідно до інформативних можливостей джерел) визначення точної кількості наданих князю маєтків в окреслений період.

Серед використаних джерел, які лягли в основу написання статті, варто зазначити про акт купівлі у 1523 р. князем К. І. Острозьким маєтку Росолове під м. Красиловом (документ зберігається в Львівській національній науковій бібліотеці НАН України [3]). Дане джерело ілюструє типовий приклад примноження володінь К. І. Острозьким шляхом купівлі маєтків у інших магнатів чи шляхтичів. Цікавим є також інвентар 1620 р, де подано опис володінь кн. Острозьких у Східній Волині [2]. У вступній частині упорядник подає доволі ґрунтовну характеристику маєткового просування родини Острозьких, починаючи з XIV ст. Окремо, із залученням значного масиву джерел, проаналізовано і маєткові надбання Костянтина Івановича Острозького.

Серед праць з даної проблематики необхідно відзначити досить ґрунтовний та інформативний нарис А. Ярушевича [7]. Цінність доробку полягає в тому, що автор використав низку документів та історичних праць, які на даний час є важкодоступними або взагалі зниклими. Заслуговує і на увагу монографія В. Ульяновського, в якій подано вичерпну характеристику громадського, військового, культурного життя К. І. Острозького [6]. Автор використав значну

кількість джерел, що стосуються маєткових володінь князя на території Волині, шляхи їх надбання, господарську діяльність самого К. І. Острозького та його адміністрації на даних теренах тощо. Серед інших праць, в яких подано окремі аспекти економічної діяльності К. І. Острозького, варто назвати дослідження П. Саса [5], Д. Мишка [4], В. Бачинського, В. Грома та В. Цибульського [1].

Для самого Костянтина Івановича Острозького дісталися у спадок значні маєтності, оскільки його предки ще з кінця XIV ст. отримали у володіння міста Корець, Заслав, Хлапотин, Красне та інші поселення на Волині [2, с. 8-9]. На жаль, сказати точно, які саме володіння, окрім Острога отримав К. І. Острозький у спадок немає можливості, тому що невідомо, як поділили між собою вже приналежні роду землі його батько Іван зі своїм братом Юрієм – засновником князівської лінії Заславських. Але з усіх князів Острозьких саме Костянтин Іванович отримав від Ягеллонів найбільші земельні надання, завдяки яким став одним з найбагатших землевласників.

З метою впорядкування та цілісного сприйняття інформації про маєткові володіння князя у Південно-Східній Волині, всі їх варто розділити на такі три категорії:

- 1) маєтки, надані князю “за службу”;
- 2) маєтки, отримані у спадок;
- 3) маєтки, придбані шляхом купівлі.

Більшість земельних надань у Великому князівстві Литовському була пов'язана з винагородою за особисту участь у воєнних походах або з відшкодуванням за матеріальні втрати, понесені в зв'язку з військовими діями. Відповідно, за 35 років служби К. І. Острозький отримав від Ягеллонів близько 98 маєтків, в тому числі 7 міст: Полонне, Звягель, Чуднів, Красилів і Кузьмин з волостю та ін. [7, с. 60-61; 2, с. 63]. Проте, точне число пожалуваних маєтків ми, на жаль, не можемо підрахувати, оскільки деякі дарчі привілеї не фіксують ні загальної кількості, ні всіх назв поселень. Наприклад, Звягель надавалося з “усіма присілками” [4, с. 192], а замок Чуднів “зі всіма боярами чуднівськими, і з селами, і з людьми волості Чуднівської” [2, с. 63]. Так само і в наданні за 1511 р. м. Степань вказувалося, що воно жалується “з усією волостю до нього здавна належачою” [6, с. 39].

Якщо аналізувати більш детально земельні надання К. І. Острозького, то варто зазначити, що перші надання відносяться ще до 90-х років XV ст. Ще під час литовсько-московської війни 1492-1494 рр. разом з братом Михайлом, Костянтин Іванович був активним

учасником бойових дій і за визначні успіхи брати отримали від великого князя Олександра I місто Полонне (жалувана грамота, датована квітнем 1494 р.).

1497 рік став знаменним у житті князя з кількох причин. По-перше, в цьому році він став великим гетьманом литовським. Військові заслуги К. І. Острозького в цей період були досить значними, оскільки в 1497 р. він отримав привілеї на низку ґрунтів у Волинському воєводстві.

Зокрема, в таборі біля Топорища 30 вересня 1497 р. Олександр I надав К. І. Острозькому жалувану грамоту, в якій говорить, “що бачачи вірні заслуги благородного Костянтина, князя Острозького, верховного гетьмана Великого князівства Литовського, якими він перед нами зарекомендував і зробився особливо достойним хвали і бажаючи його на майбутнє зробити більш охочим до того”, жалує в його повну власність маєтки у Кременецькому повіті: м. Красилів над Случем, села Цеценівці (Цехановичі), Дубище (або Дубищі – їх було 2), Борщехов, Черлени (Черленівка), Кольчин, Кульчинці, Баймаків; та села, що належали до Кременецького замку: всього 9 сіл: Кузьмин, Кобилля, Западінці, Яворовці, Черленевці, Росоловці, Чернятин, Голенк, Губин [7, с. 67]. Крім того, князь отримав право заснувати на цій території місто з магдебурзьким або хелмським правом (і за дослідженням В. Ульяновського, назвати його Костянтинів [6, с. 57]. Цю ідею втілив в життя вже В. К. Острозький, заснувавши в 1561 р. м. Костянтинів). В кінці XV ст. К. І. Острозький отримав також привілеї на заснування в селі Дубно Волинського воєводства міста з такою ж назвою на магдебурзькому праві та організацію торгів і ярмарку в ньому [5, с. 47].

Наступні земельні володіння для К. І. Острозького були надані вже в XVI ст. Зокрема, 9 вересня 1517р. Сигізмунд I підтвердив права для Острозького на володіння м. Красилів із селами Кобилле, Дубищі, Голюнки, Чепелівка; і надав особисто від себе Кузьминську волость з м. Кузьмин і селами Зеньківці, Гринівці, Ходаки, Борщівка, Западінці – всього було 39 сіл; а всіх наданих поселень – 46; з дозволом заснувати місто на магдебурзькому праві з торгом у п’ятницю і щорічним ярмарком [6, с. 57]. Крім того, Сигізмунд I дозволив будувати в Красиліві замок в оборону від татар [2, с. 119].

Більш-менш повний перелік усіх важливих для К. І. Острозького привілеїв на володіння від володарів Литви та Польщі за всі роки служби був поданий у виклопотаному самим великим гетьманом “уза-

гальнюючому привілеї” Сигізмунда I від 4 травня 1518 р. На жаль, ми не мали змоги особисто ознайомитись з даним документом, оскільки він наразі зберігається в родинному архіві князів Сангушків у Краківському державному архіві Республіки Польща, тому в цьому випадку ми послуговувались дослідженням В. Ульяновського [6, с. 95].

Отже, можна зробити висновок, що за роки служби у Великому князівстві Литовському, К. І. Острозький отримав переважну більшість маєтків у Південно-Східній Волині (за підрахунками, близько 60), в тому числі такі міста як Полонне, Красилів і Кузьмин. Це стало вагомим внеском в розбудові Острозького домену і розширення земельних володінь саме навколо родового м. Острога, та сприяло зміцненню майнової потужності й багатства кн. Острозьких.

На спадковому праві К. І. Острозький отримав також чимало володінь. Проте, нас насамперед цікавлять ті з них, які стосуються території Південно-Східної Волині. Так, у 1518 р. дід та баба першої дружини князя Тетяни (Ганни) Гольшанської, Семен Несвізький та Марія Олізарівна записали для Острозького 54 їхніх маєтки: поселення Сульжин і Коськів, добра Розтоки, Козлин, Манів, Лопушна, Поріччя в Полонському повіті [6, с. 99-100].

Також цінним у майновому плані був документ від 28 листопада 1520 р., складений у м. Здителі князем Андрієм Заславським. Князь, який був двоюрідним братом Костянтина Івановича, записав для Іллі Острозького (сина великого гетьмана) третю частину м. Заслава, сім сіл у Заславській волості: Жуків, Дятелів Став, Меречівка, Бачманівка, Дяків, Берездів, Почапки, а також третю частину мита з Острога, Заслава, Луцька [2, с. 121].

Крім того, А. Заславський в той час позичив в Іллі Острозького 2000 литовських кіп, 1000 угорських злотих і срібла на 100 гривень, за це додатково заставив Іллі ще одну частину м. Заслава і села Верхів та Оженин в Луцькому повіті. За це Ілля мав боронити самого князя і його маєтки від татарських вторгнень та шляхетських наїздів [2, с. 65]. Отже, К. І. Острозький отримав у спадок декілька маєтків у Південно-Східній Волині як шлюбний посаг від першої дружини Тетяни (Ганни) Гольшанської. Більше маєтків на даній території отримав вже син Костянтина Івановича Ілля від князя А. Заславського; всі ці надання також сприяли зростанню могутності та авторитету роду Острозьких на території Південно-Східної Волині.

Серед маєтків, придбаних шляхом купівлі, варто вказати на акт, датований 23 жовтня 1523 р. [3]. У даному документі зазначено, що

К. І. Острозький купив за 50 коп грошей литовських у Боговитина Шумбарського вислужений його батьком Петром маєток Росолове (Росоловці) під Красиловим Кузьминської волості. В акті вказувалося, що Шумбарський продає маєток "господину нашому старшому князю Костянтину его милости Івановичу Острозькому", а нащадки Шумбарського могли повернути маєток, сплативши королю за це 200 коп грошей, а Острозькому чи його нащадкам – 100 коп [3, арк. 2-3].

По суті, купівля с. Росоловець є фактично єдиним придбанням Костянтина Івановича на теренах Південно-Східної Волині, оскільки інші маєтки князь купив поза досліджуваною територією (наприклад, у 1522 р. Острозький купив селище Сатіїв з присілками: Жорнівка, Перемилівка (два присілки), Олибів, Радів у Луцькому повіті у Яна Довойновича. Купівля підтверджена 15 лютого 1522 р. у Мінську, ціна – 320 коп грошей. Крім того, Жигмонт I дозволив побудувати там замок і щочетверга проводити торги [6, с. 84]).

Відповідно, шляхом купівлі К. І. Острозький придбав лише один маєток на території Південно-Східної Волині, проте і цей одиничний факт був важливим у розбудові домену роду, тому що князь внаслідок цього став володарем всієї Кузьминської волості, поширивши свій вплив на південні порубіжні терени.

Окрім придбання маєтків різними шляхами та попри свою зайнятість військовими справами, Костянтин Іванович був дбайливим господарем. Він намагався не тільки не втратити придбані маєтки, але й розвинути в них ремесла, промисли, торгівлю. У зв'язку з цим варто коротко проаналізувати аспект економічно-господарського життя, організованого К. І. Острозьким у маєтках Південно-Східної Волині.

По-перше, з метою захисту власних володінь від руйнації та спустошень з боку татар, збереження та збільшення чисельності населення, князь здійснює укріплення міст та містечок: будує нові та укріплює старі замки – в Дубні, Полонному, Красилові, Кузьміні, Звягелі. Це давало хоч якийсь захист від постійних татарських вторгнень, оскільки населення найближчих до замків сіл, в разі небезпеки, мало змогу сховатись за укріпленнями.

По-друге, особлива заслуга К. І. Острозького полягала в тому, що князь фактично налагодив торгівельне життя у краї, розширив мережу торгів та ярмарків у містах та містечках, домігшись на це відповідних привілеїв з боку великих князів Литви. Зокрема, острозькі, дубенські, полонські, чуднівські, звягельські бояри К. І. Острозького спеціальними привілеями від 20 жовтня 1508 р. та 16 листопада 1509 р. звіль-

нялися від королівської воловщини (податок до скарбу від волів) на “вічні часи” [6, с. 33].

5 березня 1511 р. Костянтин Іванович клопотав у короля дозвіл на проведення ярмарку на св. Петра у м. Полонному. Того ж 1511 р. Сигізмунд I під час Берестейського сейму підтвердив спеціальним привілеєм належність та пільги для усіх діничних маєтків Острозького: серед цього списку ярмарок на Різдво Богородиці та мито в Полонному; чинш у 2 гроші в Красиліві та ін. [7, с. 130]. Як надання за службу К. І. Острозький отримав також право на торги і ярмарки: у Чуднові (1507 р.), Кузьмині (торги щоп’ятниці, ярмарок на св. П’ятницю Тарнівську – 1517 р.); Красиліві (1517-1518 рр.), Сатієві (торги щочетверга, ярмарок на Преставлення Іоанна Богослова, 1527-1529 рр.) [6, с. 97].

У 1522 р. Сигізмунд I звільнив усіх підданих Костянтина Івановича від сплати мита луцького й заславського та податку за білу сіль, яку везли з Коломиї, Долини, Дрогобича. Тобто, князівські купці не платили гроші за провезення солі у всіх містах, окрім перевезення солі через м. Луцьк. Також, у 1527 р. князь отримав привілей на торги у своїх замках у визначені ним самим дні, при цьому іншій волинській шляхті (яка мешкала поряд) було заборонено проводити в ці дні торги у своїх маєтках, а перенести їх на інші дати [6, с. 68-71].

Підводячи підсумок питання маєткових володінь Костянтина Івановича Острозького у Південно-Східної Волині, варто зазначити що, безумовно, князі Острозькі відіграли важливу роль у розбудові Волині, а, особливо, її південно-східної частини. Заслуга великого гетьмана литовського К. І. Острозького полягає в тому, що саме він був творцем майнової потужності роду, в декілька разів збільшивши територію своїх володінь. За роки військової служби Олександр I, а згодом і Сигізмунд I надають князю десятки маєтків, серед них і сім міст, зокрема Полонне, Красилів і Кузьмин та ін. Фактично, “за службу” Острозький одержав найбільше володінь, як на території Південно-Східної Волині, так і на Волині загалом.

У спадок К. І. Острозький отримав також немало маєтків: варто згадати маєтки, які принесла князю Тетяна (Ганна) Гольшанська (замок Сульжин, маєтки Коськів, Розтоки, Козлин, Манів та інші), та князь А. Заславський для Іллі Острозького (сім сіл у Заславській волості). Шляхом купівлі К. І. Острозький придбав лише с. Росолове (Росоловці) під Красиловом Кузьминської волості. Всі ці маєткові надбання стали основою формування Острозького домену та майнової потужності князівського роду.

Джерела та література:

1. Бачинський В. М. Волинь у XVI-XVIII століттях: Навч. посібн. / В. М. Бачинський, В. М. Гром, В. І. Цибульський. – Рівне: Рівненська друкарня, 1997. – 111 с.
2. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Упоряд. І. Ворончук. – К.; Старокостянтинів, 2001. – 416 с.
3. Львівська національна наукова бібліотека НАН України. Відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінських), оп. 3, спр. 2097.
4. Мишко Д. І. Соціально-економічні умови формування української народності (становище селян і антифеодальні рухи на Україні в XV – першій половині XVI ст.) / Д. І. Мишко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 292 с.
5. Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / П. М. Сас. – К. : Научная мысль, 1989. – 232 с.
6. Ульяновський В. "Славний для всіх часів чоловік": князь Костянтин Іванович Острозький: монографія / В. Ульяновський. – Острог: Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2009. – 168 с.
7. Ярушевич А. Ревнитель православия князь Константинъ Ивановичъ Острожскій (1461 – 1530) и Правословная Литовская Русь въ его время / А. Ярушевичъ. – Смоленскъ: Изд-во С. Гуревича, 1897. – 249 с.